

ДЕ РОЗТАШОВАНИЙ ЛІТОПИСНИЙ БИРИН?

У дослідженні розкривається погляд на локалізацію літописного міста Бирин на основі документів Литовської доби.

Ключові слова: Сіверщина, Посейм'я, Бирин, Биринська волость, ханські ярлики.

Під час монголо-татарського нашествия багато давньоруських міст було зруйновано. Буринський край разом з Путивлем зазнав занепаду і частково обезлюднів. Ця доба (середина XIII ст.) у житті нашого краю недостатньо вивчена: маємо вкрай мізерні та уривчасті відомості про той період. У цьому зв'язку можна назвати лише повідомлення про заснування у 80-х рр. XIII ст. біля Курська Ахматових слобід, які простягалися до території нинішнього міста Буринь, зокрема, Липовицьке князівство [1]. Після золотоординського нашествия осіле населення Сіверщини відійшло за рубежі Десни і Сейму, шукаючи притулку на лісистих південно-західних схилах Середньоруської височини. Поряд із сільським господарством воно займалося полюванням, рибальством і бортництвом у віддалених покинутих угіддях («відходи»). З цієї пори це населення виступає під ім'ям «севруків», і значні округи самих відходів іменуються «севирами» або «сиверами».

Проте тотального відселення жителів з нашої території не було, про це свідчать численні археологічні та топонімічні матеріали. Активізація життя на цій території простежується вже з XIV ст. На це вказує підвищений інтерес Московської держави в XV ст., коли цими землями рухалися на північ татарські збройні загои. У 1362 році землі Путивльського повіту були звільнені від монголо-татарських загарбників литовськими військами великого князя Литви Ольгерда Гедиміновича.

Путивльський повіт відомий як адміністративно-територіальна одиниця з XV століття. Він входив спочатку до Київського князівства, а потім до складу Київського воєводства Великого князівства Литовського, Руського та Жемайтійського. У 1500 році внаслідок литовсько-московської війни 1500-1503 рр. Путивль перейшов у володіння Великого князівства Московського. Тут проходив московський кордон, тому Путивль став сильною укріпленою фортецею. Згідно з договором між Литвою і Москвою 28 березня 1503 року, все Посейм'я відійшло до Москви. З цього часу припиняє своє існування Путивльський повіт Київської землі. Сіверська земля стала театром безконечних воєнних сутичок між Москвою і Литвою. Ускладнилось розмежування кордонів із сусідніми землями – литовськими і московськими. На жаль, брак джерел про наш край того періоду не дозволяє історикам відтворити подробиці литовської експансії.

Про Путивльський повіт литовського періоду маємо мало відомостей: жодної ілюстрації, і – всього декілька актів про земельні роздачі короля Казимира Ягеллончика і збір мита, один відказний запис, ярлики кримських ханів і трактат Свидригайла. Але це не можна розцінювати як свідчення незаселеності даної території після золотоординського періоду. Перебування осілого населення в цьому регіоні залежало від багатьох факторів і не могло бути сталим. Необхідно також зазначити, що достовірність «Книги большому чертежу» неоднакова для різних районів лісостепу і не дає реальної картини заселеності лівого берега Сейму.

В історичних джерелах на Сіверській землі згадується три поселення з назвою

Бирин (на Десні, Сейму і Пслі). Зокрема, у «Воскресенському літопису», відомому сьогодні як «Список руських міст далеких і близьких», який відноситься до 1387-1392 рр., у переліку київських міст згадується місто Бирин. Думка низки істориків, дослідників щодо його локалізації досі неоднозначна. Слід зауважити, що джерельна база цього періоду відносно поселень лівого берега р. Сейм, особливо Буринщини, досить обмежена. Найвні в архівах документи вивчені недостатньо і ще далеко не всі відомі дослідникам. Останнім часом Г. Ампілоговим, О. Русиною, П. Кулаковським., В. Звагельським та ін. надруковані раніше не відомі джерела. Оприлюднено низку грамот XVI-XVIII ст. про землеволодіння у Путивльському повіті. У них згадуються десятки назв населених пунктів, окреслюються території волостей, що розташовувались на Путивльщині.

У літературі кінця XIX – початку XX ст. неодноразово наголошувалося на наявності в «Списку...» нашарувань різного часу, відтак вважалося неприпустимим використання його даних у наукових дослідженнях. До київського реєстру все ж зверталися історики М. Тихомиров, Б. Рибаків, Л. Черепнін, І. Греков, Є. Наумов, А. Поппе, О. Подосипов, В. Янін та інші, які висували власні гіпотези щодо нього.

Ставлення до реєстру висловив М.Тихомиров: «Найважчим для правильного розуміння оригіналу «Списку...» є встановлення того, до якого саме міста належить позначення річки, на якій воно стоїть, оскільки однозначності в «Списку...» немає: іноді річка вказується явно перед містом («а на Сулі Снепород»), іноді – після нього («Куреск на Тускор»). В «Списку» записано: «А на Пслі: Ничян, Городище, Лошици, Бирин, Жолваж». Але тут слова «а на Пслі» можуть ставитися не до всіх далі названих міст, а тільки до Ничяна» [2]. Тому важко визначити, чи належать слова «А на Пслі» до Бирини. На карті «Російські міста на початку XV ст.» по списку російських міст він позначив м. Бирин на р. Сейм: локалізація припускається [3].

Ф. Петрунь звертав увагу на неточності «Списку...», зокрема щодо локалізації вищезазначених міст.: «Фігурують в ярликах у тій самій групі також «Лосичи» та «Ницяни», дослідники робили спробу шукати їх на Пслі, за вказівкою Воскресенського літопису, але вони не використали актового матеріалу, – останній же свідчить, що ці оселі (урочища) та їхні волості лежали на Ворсклі та утворювали вкупі з Хотмижським зовнішню кордонну лінію. І за річкою Ворсклицею Ницанська волость, у цій волості Вільне місто поставлене. А від річки Ворсклиці пішла Лосицька волость, в цій волості Лосицький острог поставлено, і тією волостю Лосицькою Вольновці не володіють» [4]. В. Приймак пише: «Беручи до уваги неточності в «Списку руських міст далеких і ближніх», не можна виключати неточності локалізації окремих поселень. Жолваж, названий на Пслі, швидше всього може бути Жовніним (літописні Желні), Ничян – Ніцахою. У Посуллі не локалізуються Чемесов, Сал, Ковила, Ворона і Песьї Кості. Два останні пункти знаходилися на Дніпрі чи Правобережжі. Ситуація, коли цей документ називає не всі міста, була характерною для московської землі. На це вказувала російський археолог А. Юшко. На Лівобережжі до числа не згаданих ним відноситься Тополянський комплекс, де виявлено об'єкти як XII-XIII ст., так і другої половини XIII – XIV ст. У переліку міст, які згадуються літописами, Бирин і Хотень неточно локалізовано на Сулі й Пслі, за топонімічними даними слід їх шукати в межиріччя обох рік та Сейму» [5]. Однак спірність локалізації окремих населених пунктів «Списку...», залучення інших даних дозволяє по-новому поглянути на цікаву для нас проблему – локалізації Бирини. Окремі питання потребують додаткового вивчення, критичного аналізу та систематизації матеріалу сучасних науковців.

Спробуємо глибше дослідити локалізацію Бирини і Биринської волості XV ст. у документах Литовського періоду: ханських ярликах, актах Литовської метрики та ін. Для цього дослідження важливим є те, що у «Списку» вказано кілька міст, назви яких згадуються і у татарських грамотах XV ст., що своїм протографом мають, очевидно, якийсь ярлик, даний ще Тохтамишем Вітовту, а отже, датований кінцем XIV ст.

Про локалізацію Бирини на лівому березі р. Сейм свідчать ханські ярлики, якими кримські хани окреслювали політичний лад, адміністративно-територіальний устрій, норми права, види та порядок феодалної залежності, податки тощо XIII-XV ст. Такі

документи видавалися литовським правителям на володіння землями. Ханські ярлики є цінним історичним джерелом для дослідження історичної географії Путивльського повіту XV ст. М. Грушевський цілком справедливо зазначив, що «факт видання таких ярликів литовському урядові дуже цікавий і важливий, який досі не мав щастя в історіографії. Взагалі, сам факт надання з боку різних володарів Криму ярликів на руські землі литовському урядові був досить, так би мовити, популярним і вповні визнаним, на який охоче покликались» [6]. М. Грушевський закидав реєстрам ярликів непослідовність у географічному розміщенні окремих поселень. «З'ясування списку цих осель дає великі труднощі, але все ж таки окреслюється територія Київщини (Канів, Черкаський городок), Путивльщини (Путивль, Бирин, Липятин), можливо, і степова (поселення Дашко). Всього, для Путивльщини ярлики подають 7 пунктів, з яких 3 на першій лінії прикордоння. Пізніше, у 1487-1488 рр., названі ярликом та у «Списку...» міста згадуються як волості: Бирин, Жолвяж, Хотінь, Утішків» [6].

Історично-географічний матеріал ярликів є цінним перш за все для виявлення самої територіальної структури України того часу. Надто докладно змальована в ярликах Путивльщина. Про це зазначав Ф. Петрунь: «Коли взяти район пізнішої (XV ст.) Путивльщини, то нашу увагу притягає той факт, що путивльські оселі згадуються в двох окремих абзацах ярликів. Структуру Путивльщини, що тяглася вузьким сектором від Путивля на південь та на схід на верховиська Сули, Псьолу та Ворскли, відображено в пізнішому акті XVI ст. — тут було 14 волостей. Ярлики подають назви для них, відомі з актового матеріалу. Жолваж, Бирин, Хотень, Хотмишль». Скажемо тут тільки, що в списку Свидригайла згадано лише Chotmisl, мабуть, як найбільш висунутий у степ пункт на Ворсклі (можливо, що Birlaa відповідає Бирину) [4].

О. Русина нараховує значно більше волостей: «Биринська, Городиська, Донецька, Жолвазька, Залуцька, Клепецька, Колодезька, Лопатинська, Лосицька, Меленська, Мужецька, Немирська, Ницанська, Ординська, Печерська, Синецька, Утешківська, Хотенська, Хотмишська» [22]. Це території нинішніх Харківщини, Чернігівщини, Сумщини, Полтавщини.

Згідно з ярликом Абдули (Мамає), Бирин на р. Сейм відомий з 1362 року. Назву волості він отримав пізніше, як й інші літописні міста. Місто в той час означало – земля (простір) і не відповідає сучасному значенню. «Думки істориків з цього приводу не однакові, – пише О. Русина. – Так, М. Довнар-Запольський ототожнював втрачені киянами 1500 р. путивльські волості з «городовими селами», що фігурують у так званому «Реєстрі чернігівських границь». 1527 р. О. Андріяшев звав їх то селами, то містами («правдоподібно – невеличкими фортецями»). М. Тихомиров безапеляційно трактував усі перелічені в «Списку руських міст» пункти як міста або містечка, виходячи з традиційного розуміння «города» як укріпленого поселення» [22].

Бирин географічно згадується на березі р. Сейм в грамотах Менглі Гірея про землі на лівому березі Дніпра: «Потім великий князь литовський Казимир з литовськими князями й панами просили нас, і ми підтвердили йому те (прогалина), що дали були великий цар дід наш і отець наш, а то: Землі (на лівім березі Дніпра) починаючи від Києва Дніпром до устя: Снепород і Глинськ з усіма їх людьми, Жолваж, Путивль з землями й водами; Бирин, Синець, Хотин, Лосичі» [7]. Бирин належав також і Казимиру. У 1472 році великий князь Казимир роздав житомирським боярам київські волості: Макару Володковичу – волость Бирин, Юшку Полковичу – волость Жолвяж, Сеньку Романовичу – волость Хотінь [7].

У ханському ярлику 1506 – 1507 рр. зафіксовано ситуацію за часів перебування Тохтамиша на землях Великого князівства Литовського, тобто, як у «Списку руських міст», кінця XIV ст. У документі говориться про «Путивль з землями и водами...», де значиться і Бирин на Сейму [8].

Є згадка Бирини (Birlaa) і в списку міст, що належали великому литовському князю Свидригайлу. Цей документ хронологічно відноситься до 1430-1432 рр. Причому згодом, з кінця XV ст. Бирин був не просто маленьким селом, а й центром однієї з волостей Путивльського повіту. «Список міст Свидригайла» – унікальна латиномовна пам'ятка, одне з основних джерел для історичної географії України першої третини

XV ст. Датується 1432 р. та містить перелік «замків і земель», які підпорядковувалися великому князю литовському Свидригайлу під час існування Великого князівства Руського»[9]. Привертає увагу те, що Бирин в цьому списку згадується як Бірлаа. Це повинно зацікавити нас щодо походження назви поселення Бирин-Бірлаа та його локалізації. Свидригайло – православне ім'я – Лев. Багато литовських князів прийняли християнство. Можливо, і назва пов'язана з іменем Лев – Бірлаа.

Щодо відповідності Бирин Бірлаа. П. Клепатський пише: «Таким чином в цьому списку ми знаходимо згадку про такі міста і землі: Бирин, Хотмишль, Донієск з багатьма повітами, Оскол, Милолюб, Мужець з багатьма повітами і Курськ з багатьма ж повітами. Всі ці міста «з їх виходами і даними, з землями і водами» фігурують також і в ханських ярликах, отже, можна припустити, що вони проіснували в усякому разі до 1500 року, коли Путивльський повіт відійшов до Москви. А саме: Бірлаа, очевидно, той же Бирин»[10].

Про розташування Бирин на лівому березі р. Сейм, згідно зі списком міст Свидригайла, свідчить карта «Українські землі в XV ст.», коли в 1432 році Путивль і Бирин належали Великому князю литовському Свидригайлу [11].

В ярлику Менлі Гірея від 2 липня 1507 року Бирин згадується неподалік Путивля поряд з такими поселеннями: Синяч, Хотень, Лосичі, Хотмишль, Нитяни [12]. У реєстрах «данин» польсько-литовського короля Казимира Ягеллончика збереглися

відомості про видачу путивльських волостей житомирським боярам (1487 р.), а також Михайлу Лазаревичу Бирину (1486 р.) і Андрію Лихачову (1488 р.) [12].

На карті С. Кучинського «Чернігово-Сіверські землі в XIV-XV ст.» на лівому березі р. Сейм позначено стародавнє поселення Вігін. Проаналізувавши цю карту, можна дійти висновку, що вона відтворена С. Кучинським реально. Аналіз досліджень відстаней від Бирин до навколишніх стародавніх поселень на карті і по даних сучасних супутникових вимірів збігається. На ній також позначені стародавні поселення Хоробор (Чернігівщина), Конотоп (мабуть,

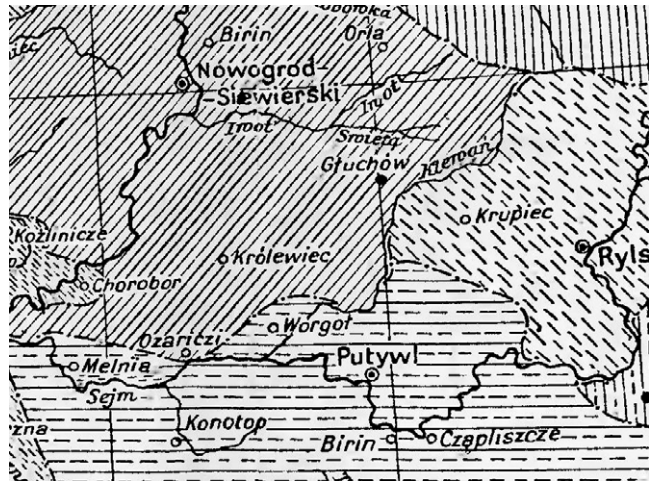
після Деулінського перемир'я (1618 р.), Воргол (Кролевець), Чаплищі, Гончари (Путивльщина), Вир (Білопільщина), Ромен, Глинськ і ряд інших стародавніх поселень.

У своїй книзі С. Кучинський, описуючи Чернігівсько-Сіверські землі періоду Великого князівства Литовського, приділив увагу й Путивльському повіту та м. Бирин на р. Сейм. У дослідженні він посилається на ярлики кримського хана Хаджі Гірея та його сина Менлі Гірея на руські землі, видані великим князем литовським, та інші джерела [13].

Що ж до локалізації Бирин С. Кучинський зазначає: «Вздовж річки Сейм у джерелах згадуються путивльські села: Гончари, Столпата, Чаплища, Жеремковичі, Бирин»[13]. Є вказівки в реєстрах «данин» польсько-литовського короля Казимира Ягеллончика, що путивльськими селами володіли Санько Жеребятіч і Михайло Лазаревич Бирин [12]. Можливо, назви сіл Жеремковичі і Бирин пов'язані з цими прізвищами. В. В. Приймак вважає, що назва міста Бирин може вказувати на його на-

лежність биричу – адміністративній особі князівського апарату, про якого йдеться у літописній статті 1148 року [14].

На карті С. Кучинського позначено ще одне поселення під назвою Бірин. Це нинішнє село Бірине Новгород-Сіверського району Чернігівської області. Згідно з історичними відомостями, воно засноване на початку XVII ст. На території с. Бірине є залишки 13 поселень 10 – 1 тис. до н. е., 1 тис. н.е. [15].

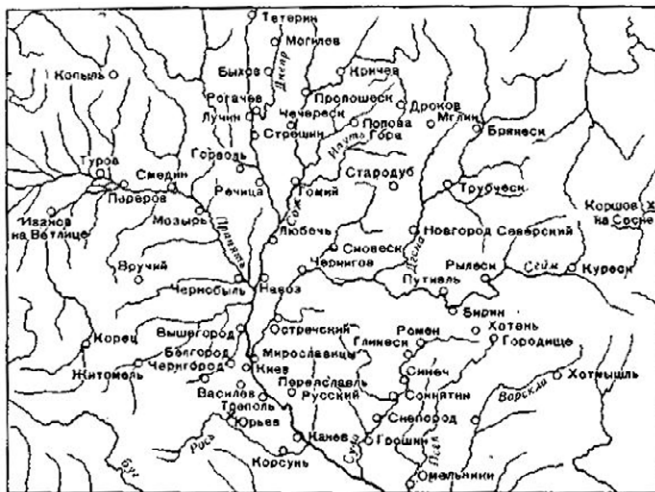
Фрагмент карти за С. М. Кучинським

За нововиявленими історичними матеріалами, поселення Бірин на р. Десні згадується в 1514 році при опису шляху московських послів у Крим, коли вони йшли через Бірин біля Новгорода-Сіверського, далі шлях їх пролягав на Путивль, потім через Мокошовецький перевоз на Сеймі Лосицькою дорогою, яка перетинала Сейм у районі с. Чаплищі, на севрючкї села, далі пішли в басейн Сули, потім через Псел і в степ. Цей факт указує на існування в XV ст. двох поселень з назвою Бірин (на Десні і Сеймі) [16]. На існування с. Чаплищі в XV ст., позначеного на карті С. Кучинського, вказують історичні джерела: «Київський князь Семен Олелькович, що у 1455-1470 рр. займав цей стіл, надав боярину Демиду село Чаплища біля Путивля (на правому березі р. Сейм. На протилежному березі – нинішнє село Клепали Буринський район) і «землю Терн», де раніше знаходилося місто В'яхань» [8]. У 1587 році російське село Чаплище у Путивльському повіті розорили 40 канівських «черкас» на чолі з отаманами Петром Ворчуном і Терехом Шелудивим. На карті С. Кучинського «Чернігово-Сіверські землі в XIV-XV ст». поряд з поселенням Чаплища позначене і поселення Бірин на р. Чаша – притоці р. Сейм.

Враховуючи, що у джерелах третьої чверті XV ст. чітко зафіксовано біля Путивля село Чаплищі, яке разом із «землею Терн» надавалося боярину Демиду київським князем Семеном Олельковичем» [8], говорити про цю територію як «пустельну», «незаселену і непрохідну» не доводиться. «Путивльські севрюки мали свої угіддя у радіусі понад 100 км навколо міста, що засвідчено у писемних джерелах» [14]. Про безперервне існування села Чаплищі свідчить архівна судова справа між поміщиками Череповими і Гамалеєвими за землі і людей в с. Чаплищі, що належали в 1675 році Василю та Івану Череповим [14]. З цих відомостей можна зробити висновок, що поселення Бірин також могло реально існувати в XIV- XVI ст. поряд з с. Чаплищі на лівому березі річки Сейм. Про час заснування чи відродження Бірина С. Кучинський зазначає: «В цитованому багаторазово в цій книзі в переліку міст Свидригайла і ярликах татарських згадуються серед групи південно-східних сіверських поселень Путивль, Бірин, Сінеч, Хотинь, Лосичі. Перераховані місцевості можна вважати за такі, що виникли пізніше, деякі за такі, що відродилися в XV ст. з попелу, інші взагалі як такі, що були збудовані сіверянами під могутньою рукою Вітольда і Ягеллонів, з метою просування на південь. В ярликах Хаджі Гірея для Казимира Ягеллонського і Менглі Гірея для Зигмунта I серед різних земель і волостей згадувалися також Путивль, Бірин, Хотень, Хотмишль, де Бірин позначено поряд з Путивлем» [13].

Про те, що поселення Бірин реально існувало на лівому березі р. Сейм у XIV-XV ст. і після приєднання земель Чернігово-Сіверських до Литви, свідчать три пізніші документи, а саме: «ярлики Хаджі Гірея для Казимира Ягеллонського і Менглі Гірея для Зигмунта I, в яких серед інших земель і волостей згадувалися також Путивль, Би-

рин, Хотинь, Хотмишль, Рильськ, Курськ, Мужеч, Оскол, а також те, що керування литовсько-польським станом справ південно-східних руських поселень ішло на спад, є значною мірою не слухним» [13]. Це вказує на те, що землі навколо Путивля в той час були заселені, і їх розорення не спостерігалось. «...Менглі Гірей вимагає, щоб йому віддали міста, які здавна до орди тягнулися, аби принаймі ці міста давали ясир, серед них перераховувалися Київ, Канів, Бирин, Путивль, Черкаське містечко та інші, одним словом, терени київські та південні по річці Сейм» [13]. Це також наводить на думку, що Бирин розміщався на березі р. Сейм.

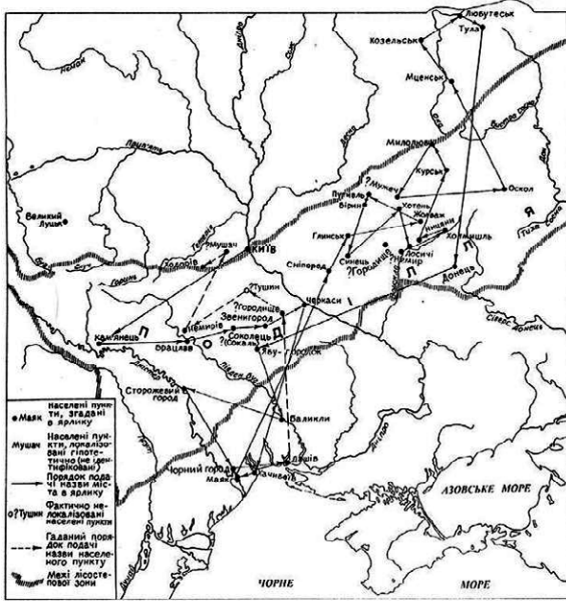
Картохема М. К. Любавського

Назва Бирин татарського походження. О. Русина з'ясувала, що впродовж XIV-XV ст. Посейм'я було зоною активних тюрко-слов'янських контактів, тут осідали татарські феодалі. Проте зазначимо, що населення, яке годувало князів і бояр, було, звичайно, слов'янським, а не татарським. З кочівників татар навряд чи могли київські бояри мати «шуби теплі», швидше могли їх втратити. Із восьми державних путивльських волостей ще на межі XIX початку XX ст. М. Любавським було впевнено локалізовано три: Бирин (як сучасне м. Буринь, райцентр Сумської обл.), Хотень (сmt Хотинь Сумського р-ну Сумської обл.) і Мельня (с. Мельня Конотопського р-ну Сумської обл.). Історик, дослідивши локалізацію багатьох топонімів (назв запустілих міст, сіл, а також різних урочищ), які писемні джерела Середніх віків зв'язували з Курським Посейм'ям, на своїй карті «Київські міста («Список руських міст далеких і ближніх»)» розмістив м. Бирин у безпосередньому сусідстві з Путивлем на річці Сейм на околицях нинішнього міста Буринь. При локалізації Бирини М. Любавський посилається, крім «Списку...», на ярлики Менглі Гірея, а також матеріали давньолитовського архіву (Литовської метрики) [17].

Про локалізацію Бирини на Сеймі говориться і в працях інших авторів. О. Яблоновський, посилаючись на ярлики кримського хана Менглі Гірея (1468-1515 рр.), пише: «Таке ж відносне значення має відомий претензійний «ярлик Менглі-Гірея» 1506 року, де між іншим згаданий і Путивль на Сеймі, «з повітом», в дійсності тягнувся до київського удільного князівства ще в литовський час.

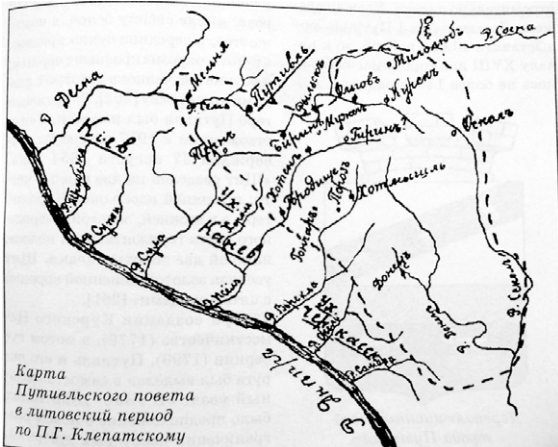
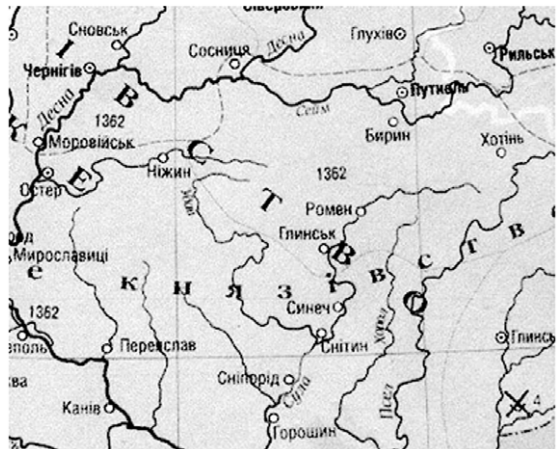
У 1503 р. все Посейм'я з Путивлем відійшло до Москви, і разом з тим припинилася і данина медова, що надходила (1496 р.) не тільки тамтешньому наміснику і київському воєводі, але і на церкви «російські», і київському єпископу і каноникам» [18]. Згадане тут поселення Мельня (крайній пункт Путивльського повіту на р. Сейм) за новими даними як центр Мельнянської волості Путивльського повіту відоме ще з 1360 року. Раніше вважали, що перша згадка про нього датується 1500 роком, коли війська кримського хана Менглі Гірея спустошували Волинь, Київщину та прилеглі території [19].

Ф. Шабульдо розглянув гіпотетичну можливість існування так званого «ярлика Мамає» на українській землі. На підставі ярлика Абдули (Мамає) 1362 року склав карту земель, подарованих Мамаєм Ольгерду. На цій карті Бирин позначений на р. Сейм [20]. У своєму посланні до панів ради Литви від 1506 року Менглі Гірей згадував про ці землі так: «Великий цар Тохмамиш дав великому князю Вітовту Київ і Смоленськ і інші міста, і попередник наш цар Тохмамиш на все те дав ярлики свої».

*Картосхема земель,
подарованих Мамаєм Ольгерду*

господарських волостей, які давалися їх предкам в чергове держання. На жаль, нам не відомі назви всіх 14 волостей, але відомі деякі. В Литовській Метриці, наприклад, зберігся запис, «що король землі давав боярам житомирським в Клові (вважається, що в часи Київської Русі ця земля називалася Клов – за одноіменною назвою річки): Макару Володковичу волость Бирин на рік після перших... Деякі із цих волостей можна локалізувати. Так, Бирин, можливо, Бурин, на річці Чаша, ліва притока

*Карта Путивльського повіта в литовський період
по П. Г. Клепатському*

На карті «Українські землі в XIVст.» за часів Ольгерда (1362 рік) Бирин розташований на лівому березі р. Сейм [11].

Розташування путивльських поселень, зокрема Бирин на р. Сейм, підтверджує у своїх працях і В. Мавродін: «До складу Путивльських земель входили такі населені пункти: Жолвань (Жолважь), Бирин, Синеч, Хотмишль, закинутий далеко в степи на Ворсклі. На Ворсклі лежала «Ницяньська земля» (волость)» [24].

Про розташування Бирин на Сеймі згадується в Литовській метриці кінця XV ст. Це дослідив П. Клепатський: «Скаржачись на свою долю в зв'язку з відходом Путивля до Москви, київські бояри говорили, між іншим, там було в давнину 14

Сейму Путивльського повіту Курської губернії» [10]. На своїй карті він розмістив Бирин на р. Чаша, лівий приток р. Сейм [10]. І далі пише, що «Бірлаа, очевидно, той же Бирин» [10].

Територія межиріччя Сейму, Псла, Сули з XV ст. і до 16 жовтня 1925 року перебувала у складі Путивльського повіту.

О. Русина, дослідивши путивльські волості XV-XVII ст., вважає: «Ототожнення М. Любавським Бирин з містом Буринь слід визнати помилковим. Оброчна «Книга» підтверджує ін-

формацію «Списку...» про розташування Бирина на Пслі, додаючи до просторових орієнтирів даної волості ріки Суму (Сумку) та Олешню. З огляду на це ономастичним відповідником Бирина в сучасній топонімії можна вважати с. Барилівку (Краснопільського р-ну Сумської обл.), знане раніше як Бирилівка» [22]. Слід зауважити, що в дослідженні О. Русиної йдеться про Биринську волость XVII ст. Але структура Путивльщини XVII ст. могла ускладнитися через появу нових волостей: якщо ханські ярлики XV ст. подають 14 путивльських волостей, то в XVII ст. їх було – 25. Отже, щоб реконструювати її за станом на кінець XV ст., необхідно коригувати відомості «Книги» з даними джерел Литовської доби. Територіальні зміни Литовської доби в порівнянні з золотоординським часом (1239 – 1362 рр.), очевидно, стосувалися окремих волостей, в тому числі й Путивльського повіту, хоча його територіальне ядро значних змін не зазнало. За даними Путивльської переписної книги 1594 року (за Г. М. Анпілоговим), у Путивльському повіті було 17 волостей. Серед них Биринська волость не значиться [23].

Згадані в «Списку» задніпровські «міста» у переважній більшості були городищами, які з часом так і не постали з руїн. Це, можливо, й пояснює те, що назви волостей XV – початку XVII ст. практично не простежуються в пізнішій топонімії.

Що стосується Биринської волості XV ст., то її локалізувати важко, але стверджувати, що Биринська волость XV ст. з центром волості Бирин, тотожна однойменній у XVII ст. – достатніх підстав немає. Повну відповідь щодо природи цієї волості можна отримати тільки після глибокого опрацювання джерел литовської доби та діловодних матеріалів XVI-XVII ст.

Старий Путивльський повіт був відомий з допетровських часів – «по описах в писцевих книгах XVII ст.» [25]. У XVII ст. він розташовувався здебільшого по річках Сейм і Клевень у привільних лісистих місцях. На півдні займав верхні частини річок Хорол, Псел, Ворскла та їх численних приток. Биринська волость на початку XVII ст. була верст за 20 на північний схід від Сум. У 1628-1629 рр. вона локалізується абсолютно чітко у відповідній Путивльській писцевій книзі (так звана оброчна книга) виключно по річках, улоговинах, ярах та урочищах. «Це в основному бортні уходи, боброві гони, ліс, риби ловлі на річках і озерах та ін. Ділянки цієї волості роздавались «в аренду» путивльцям (не лише поміщикам – ці люди в «Книзі» вказані по прізвищах)». [25]. Жоден населений пункт по Биринській волості XVII ст. у «Книзі» не згадується (і не тільки по Биринській, але і по всіх волостях, розташованих в басейні Псла (Жолваська, Хотенська). Таким чином твердження, що ономастичним відповідником Бирина є нинішнє село Барилівка Краснопільського району Сумської області, історичними і археологічними відомостями не підкріплюється. Окрім того, на території цього маленького села немає жодного стародавнього городища, археологічні дослідження не проводились. На основі досліджень мною багатьох історичних джерел: аналізу ханських ярликів, карт київських земель XIV-XVI ст., праць істориків, присвячених Великому князівству Литовському, де Бирин згадується на лівому березі р. Сейм, можна зробити висновок, що літописний Бирин пройшов складний історичний шлях періоду Київської Русі, золотоординської навали, Великого князівства Литовського, набігів Кримського ханства, і що це найдавніше поселення існувало після монголо-татарської навали.

За новими історичними даними, найраніша писемна згадка Бирина відноситься до 1362 року, але нам поки не відомо – вціліло воно при монголо-татарському нашестві або відродилося після нього. Поки не відомо, коли поселення запусненіло. У 1492 році кримці спустошили багато поселень біля Путивля. В географічній невизначеності після договору 1503 року між Литвою і Московією воно могло втратити статус села внаслідок значного обезлюднення. Можливо, це сталося в кінці XVI ст., коли особливо посилювалися набіги кримських татар. Дослідження М. Любавського, С. Кучинського, Ф. Шабульдо, П. Клепатського, О. Яблоновського, В. Приймака вказують на існування Бирина в XV ст. і локалізують його на лівому березі р. Сейм. П. Клепатський чітко зазначає, що Биринська волость була на р. Чаша, лівій притоці Сейму.

Про те, що в цій окорузі міг існувати Бирин, як один із стратегічних пунктів Пу-

Варіант розташування стародавнього поселення

тивля, свідчить географічне розташування цієї місцевості. «Це одне із небезпечних місць для проникнення на підвладну Путивлю територію долиною Сейму через с. Ігорівку та с. Лухтівку Буринського району Сумської області. Перше городище могло належати до округи Вира, а друге – Путивля, оскільки воно розташовувалося при впадінні долини р. Чаші в долину Сейму і з нього було видно Путивль, в тому числі й дитинець міста (можлива належність Путивля і обох городищ, оскільки вони стратегічно пов'язувались з останнім). Крім того, це городище прикривало прохід на добре захищену територію, що навпроти Путивля у заплаві Сейму. Вона мала вигляд півострова, що звідусіль був оточений протоками Сейму та болотами» [14]. Вибір майданчика для спорудження стародавніх городищ був зумовлений також наявністю броду. Такий брід (перелаз) був неподалік Чаплищ, де Сейм значно мілкіший. Безумовно, ілюстрацій про розташування стародавнього Бириня не маємо, є подібні варіанти, але все це слід врахувати при намаганні встановити місце його розташування. Остаточного з'ясування локалізації Бириня на лівому березі Сейму, а саме, до якої округи, Виру чи Путивля, він входив, потребує перевірки за археологічними даними. Але вже сьогодні можна стверджувати, що на території нинішньої Бурині є найдавніші ознаки матеріальної культури наших предків, принаймні XII-XIII ст. Про це свідчать ознаки (за археологічними знахідками) стародавнього поселення, виявленого на лівому березі р. Сейм на околицях нинішнього міста Буринь Сумської області. В цьому регіоні, на околицях сучасної Бурині, є багато стародавніх матеріальних знахідок: монет Риму, литовського срібла, що свідчить про існування тут селища ще у римські часи, тобто 1900 років тому! Крім того, берег і дно р. Сейм на цій території усяні керамікою різних епох. Це свідчить про наявність переправи, через яку пересувались протягом тривалого часу. Такою переправою був Мокошевицький перевіз, як видно з розписів руху сторожових загонів-станцій 1571 року, в районі сучасного села Клепали (Буринський район)» [26]. Це неподалік Городка, де простежуються ознаки стародавнього поселення. Сама назва Мокоша зберігається довгі століття після знищення язичництва. Мокош – цариця води. Давньоруські міста дуже часто споруджувалися саме біля бродів та поромних переправ. Крім цього, через цю територію пролягала древня Лосяцька дорога, відгалуження Муравського шляху. Дороги виводили до конкретного місця, поселення.

Багато археологічних знахідок матеріальної культури, що належить до того ж періоду нинішнього міста Буринь, зберігаються в Буринському районному краєзнавчому

музеї. З наведеного вище витікає, що так зване «дикє поле» в нашій місцевості не зовсім відповідає дійсності. П. М. Попов пише про споконвічне життя українців на цій території [27]. В нашій історії дуже багато перекручень. Свідчення цього є така заплутана проблема, як локалізація літописного міста Бирин.

Посилаючись на вищевикладений матеріал, можна стверджувати, що на початку XVII ст. під час заселення українцями нашого краю на околицях стародавнього Бирини відродилось нинішнє місто Буринь (Сумська область) на р. Чаша – лівій при-тоці Сейму (за дослідженням П. М. Попова) [27], успадкувавши його назву Бирин та переозвучивши її в Буринь.

1. Кучкін В.А. Летописные рассказы о слободах баскака Ахмата // Средневековая Русь. – М., 1996. – Вып. 1. – С. 43; Нога М.П., Борщнев В.О. Липовицьк: проблеми локалізації. Конотопський краєзнавчий музей. Путівник. – Харків, 1970. – С. 10.
2. Тихомиров М.Н. Список русских городов дальних и ближних // В кн. Исторические записки. – М., 1952. – Т. 40. – С. 214–259. 3. Там само. – Вклейка між С. 240–241.
4. Петрунь Ф. Е. Ханські ярлики на українські землі // Східний світ. – 1929. – № 2. – С. 170–185.
5. Приймак В.В. До питання про заселеність басейнів Сули й Псла в другій половині XIII – XVII ст. // Науково-дослідницький Центр «Часи козацькі» УТОПІК. Вип. 6. – К., 1997. – С. 15–17.
6. Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Львів, 1905. – Т. 2. – С. 356–357, 607.
7. Акты Литовской метрики, Варшава, типография Варшавского ученого округа, 1892. – Т. I. – С. 24–25.
8. Шабульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 83.
9. Коцебу А.Ф. Свитригайло, великий князь Литовський. – СПб, 1835. – Прибавления. – С. 1–44, 1–30.
10. Клепатский П.Г. Очерки по истории Киевской земли. Литовский период. – Одесса, Тип. «Техник», 1912. – Т. I. – С. 246, 248, 291.
11. Атлас історії України // Інститут історії України НАН, Інститут археології НАН. Державне науково-виробниче підприємство «Картографія». – Київ. – 156 с., 2012. – С. 44, 46.
12. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8 (1499–1514): Užrašymų knyga 8. / Parengė A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius. – Vilnius, 1995. – P. 47, 48.
13. S. Kuczynskiego «Ziemie czernihowsko – siewirskie pod rządami Litwy» wydanej w Warszawie w 1936., – С. 56, 58, 76, 77, 78, 92, 307, 315.
14. Приймак В.В. Путивльське удільне князівство Чернігово-Сіверщини. – Полтава, 2007. – 180 с. Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, Комунальна установа історико-культурний заповідник «Більськ» Полтавської обласної ради. – С. 97; Архив Государственного Совета. Царствование Александра I. Журналы по делам департамента законов, по гражданскому Отделению. Санктпетербург. 1893. – Т. IV. – С. 213.
15. Історія міст і сіл Української РСР. Чернігівська область. – К. Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972. – С. 506.
16. Сборник императорского русского исторического общества (Сборник Р.И.О.). – Т. 41. – Памятники Дипломатических сношений Московского государства с Крымом, Ногаями и Турцией, том II. 1508–1521 гг. Издание под редакцией Г.Ф. Карпова и Г.Ф. Шедмана, Санктпетербург. 1895. – С. 91.
17. Любавский М.К. Областное деление и местное управление Литовско-русского государства ко времени издания первого Литовского статута: Исторический очерк. – М., 1892. – С. 246, 247.
18. Яблоновський О.В. «Задніпров'я» // Киевская старина. – 1896. – № 4. – С. 221–247.
19. История городов и сел Украинской ССР. Сумская область. Институт истории Академии Наук УССР. Киев. – 1980. – С. 15–16.

20. Шабульдо Ф.М. Чи існував ярлик Мамаю на українські землі? (до постановки проблеми). Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях. – К., 2005. – С. 100–122.
21. Мавродин В.В. Очерки истории Левобережной Украины (С древнейших времен до второй половины XIV века). Санкт-Петербург. «Наука». 2002. – С. 388, 391.
22. Русина О.В. Путивльські волості XV-XVII ст. // Записки Наукового товариства ім. Шевченка – 1996. – Т. 231. – С. 368-378.
23. Анпилогов Г.Н. Новые документы о России конца XVI – начала XVII в. – М.: Изд-во МГУ, 1967. – С. 19, 80-85.
24. Приймак В.В. Історична географія Путивльського повіту Литовської доби. Видавництво: ХІК; Часи козацькі. – 2006. – С. 5-6.
25. РДАДА. – Ф.1209. – Кн. 368.- Арк. 1-548.
26. Звагельський В.Б. Історична географія Лівобережної України доби середньовіччя. – Київ– Суми: Сумський державний університет, 2010. – С. 48.
27. Попов П.М. Діалектологічні спостереження на північно-східному кордоні України // Записки історико-філологічного відділу УАН. – 1926 р. – Кн. 5-8. – С. 410-421).

В исследовании на основе документов Литовского периода раскрывается взгляд на локализацию летописного города Бирин.

Ключевые слова: Сиверщина, Посеймья, Бирин, Биринська волость, ханские ярлыки.

The study reveals a view on the localization of the annalistic town Birin on the basis of documents of the Lithuanian days.

Key words: Siveshchina, Posejmya, Birin, Birins'ka pagasts, Khan's shortcuts.

